

ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ:
ศึกษาเฉพาะกรณีพระนักศึกษาลักทางไกลมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอีสาน รุ่น 1-4

The Problem-Factor in Buddhism Propagation of Phrasanghathikaras,
The Student-monks of Buddhist Affairs Administration in Mahamakut
Buddhist University, Isan Campus, Generation 1-4

ธนกร ชูสุขเสริม

Thanakorn Choosukserm

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

Author for Correspondence: Email: kornmbu2012@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสถาบัน มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ซึ่งเป็นพระนักศึกษาลักทางไกลสาขาสถาปัตยกรรมศาสตร์บัณฑิตสาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน รุ่นที่ 1-4 ระดับปริญญาตรี 2) เพื่อศึกษาวิธีการแก้ปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ พระสังฆาธิการ จำนวน 53 รูป ตามตารางของเครืคซีและมอร์แกน สุ่มอย่างง่าย โดยวิธีจับฉลากใช้แบบสอบถาม และนำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ใช้โปรแกรมสำเร็จรูป สถิติที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ร้อยละ และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า

1) ปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ โดยรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ปัญหามากที่สุดคือ ด้านอุดมการณ์ และปัจจัยที่เป็นปัญหาน้อยที่สุดได้แก่ด้านงบประมาณ

2) วิธีการแก้ปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระสังฆาธิการควรทำตนเป็นตัวอย่างในด้านความมีคุณธรรม ต้องออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสถานที่ต่างๆ ที่ได้รับนิมนต์ โดยการเผยแผ่แบบเชิงรุกมากกว่าที่เป็นอยู่ และสอนถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาต่อคนทุกกลุ่ม และความมั่นคงของศาสนาพร้อมทั้งมีจิตเมตตาในการช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์ตามความสามารถของแต่ละคน โดยใช้รูปแบบการเผยแผ่แบบต่างๆ ปาฐกถา สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อโซเชียลมีเดีย นอกจากนี้รัฐบาลควรเพิ่มนิยภัตและเงินสมนาคุณและเอกชนหรือประชาชนควรบริจาคทรัพย์สินอื่นๆ ให้

แก่พระสังฆาธิการที่ออกไปเผยแผ่ด้วย

คำสำคัญ: ปัจจัยที่เป็นปัญหา, การเผยแผ่พระพุทธศาสนา, การบริหารกิจการพระพุทธศาสนา

Received: 05/02/62 Revised: 28/05/62 Accepted: 01/06/62

Abstract

The objectives of this research were: 1) to study the problem-factor in Buddhism propagation of Phrasaṅghāthikāras, the student-monks of Buddhist affairs administration in Mahamakut Buddhist University, Isan campus, generation 1-4, bachelor degree level, 2) to study the problem resolution in Buddhism propagation. The sampling of this research was 53 Phrasaṅghāthikāras with the table of Krejcie and Morgan. It was easy sampling by drawing the lots using the questionnaires and then calculated by a package of computer program. The used statistics were percentage and standard deviation.

The results of this research were as follows:

1) The problems in Buddhism propagation of Phrasaṅghāthikāras, by overview, were in the much level every part. Considering each part, it was found that the problems in Buddhism propagation, the part of most problems was an ideology. And the part of problem at the least was the budget.

2) The problem resolution in Buddhism propagation was: Phrasaṅghāthikāras should be the good samplers in morality part. Phrasaṅghāthikāras must go out to propagate Buddhism in the invited places by propagating it in progress more than the present and teach an importance of Buddhism to every group of people, stability of Buddhism including having loving-kindness in helping people free from suffering according to one's ability by using different forms of propagation such as a sermon or lecture, printed matters, audio-visual aids. Nevertheless the government should increase the regular money and remuneration or award. And the private sectors or people should donate other valuables for Phrasaṅghāthikāras in propagation.

Keywords: Problem-factor, Buddhism propagation, Buddhist affairs administration

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จุดเด่นของแต่ละศาสนาในโลกล้วนแต่สอนให้คนเป็นคนดี พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีอายุเก่าแก่เป็นอันดับสองรองจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งอุบัติขึ้นในโลกเมื่อ 45 ปีก่อนพุทธศักราช การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเริ่มขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์นับจากวันนั้นเป็นต้นมา พระองค์ได้เสด็จจาริกออกเผยแผ่พุทธศาสนาไปทั่วชมพูทวีป โดยในระยะแรกพระองค์ออกเผยแผ่พระองค์เดียว เมื่อมีสาวกมากขึ้นก็ให้พุทธสาวกออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย (พระมหาทองเลื่อน ทกขชโย, 2548: 106) ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและเผยแผ่ขยายไปสู่ดินแดนต่างๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย พระพุทธศาสนาในประเทศไทย นั้นนับว่าเจริญมั่นคงกว่าประเทศอื่นๆ ใดในโลกปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะคนไทยส่วนใหญ่และพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (พระธรรมวิสุทธิกวี, 2546: 8)

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบันมีปัญหาหลายอย่าง ปัญหาอย่างหนึ่งที่เห็นชัดก็คือ พระสงฆ์ประพฤติน่าติไม่งามมีความเสื่อมเสียเป็นอันมาก (พระราชวรมนี(ประยูรช ษุติโต), 2527: 23) เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้คนไทยเป็นอันมากหันไปนับถือศาสนาอื่น และกำลังทุ่มเทกำลังทุกอย่างเพื่อเผยแผ่ศาสนาของตนอยู่ทั่วประเทศไทย ทำให้คนไทยในบ้างท้องถิ่นเข้ารับมรดกทั้งหมดทั้งหมู่บ้าน ทำให้พระสงฆ์ต้องทิ้งวัดเพราะไม่มีใครทำบุญก็มี ทั้งนี้ก็เพราะคนไทยขาดนักเผยแผ่ที่มีความสามารถนั่นเอง (พระราชวรมนี(ประยูรช ษุติโต), 2527: 66) ในความเป็นจริง การเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีทั้งปัจจัยที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่หลายปัจจัยคือ เทคนิควิธีการเผยแผ่ ทรัพยากรบุคคล อุดมการณ์ อุปกรณ์ในการเผยแผ่ และงบประมาณ มีรายละเอียด ดังนี้

เทคนิควิธีการเผยแผ่ ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญเพื่อสื่อสารให้ประชาชนเข้าใจหลักธรรมแล้วยังใช้กลวิธีและอุบายประกอบการสอนอีกมากมาย (พระปลัดสามารถ ธมฺมธโร, 2549: 38)

ทรัพยากรบุคคล ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะพัฒนาอะไรหรือทำอะไรสักอย่าง เป็นปัจจัยอันดับต้นๆ (พระปลัดสามารถ ธมฺมธโร, 2549: 112) ทรัพยากรบุคคล เป็นสินทรัพย์ของประเทศที่สามารถพึ่งพาได้ตลอดเวลา ความต้องการในขณะนี้ก็คือการพัฒนาทรัพยากรบุคคลเหล่านี้ ดังนั้น การพัฒนาทรัพยากรบุคคล จึงเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องเพื่อทำให้ทักษะความรู้ของบุคลากรแหลมคมยิ่งขึ้นองค์กรเกือบทุกแห่งเชื่อว่า ทรัพยากรบุคคลมีความสำคัญและเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในองค์กรใดๆ (ชาญชัย อาจินสมาจาร, 2540: 11) รวมทั้งทรัพยากรบุคคลซึ่งเป็นพระสงฆ์สาวกและชาวพุทธทุกคน

อุดมการณ์ เป็นองค์ประกอบอันหนึ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าองค์ประกอบอย่างอื่น เพราะงานการเผยแผ่ในประเทศหรือต่างประเทศนั้น เป็นงานที่จะต้องอาศัยความอดุสาหะ ตั้งใจ พากเพียรพยายามมาก จึงจะบรรลุถึงเป้าหมายหรือจุดประสงค์ที่แท้จริงได้

อุปกรณ์ในการเผยแพร่ เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่จะเสนอความรู้ เช่น หนังสือทางพระพุทธศาสนาให้ผู้ที่ศึกษาได้ค้นคว้า หรือสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งสื่อวีดิทัศน์ด้วย ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสนับสนุนการเผยแพร่

งบประมาณ เป็นการประมาณหรือคาดคะเนค่าใช้จ่ายในการทำ กิจกรรม โครงการ ตลอดจนค่าใช้จ่ายและการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการสนับสนุนการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ในระยะเวลาหนึ่ง (ทรงศักดิ์ พลดาหาญ, 2543: 18)

ดังนั้น การเผยแพร่พระพุทธศาสนา จึงถือว่าเป็นงานสำคัญยิ่งของคณะสงฆ์และชาวพุทธ ถ้าหากเราไม่มีพระธรรมทูตนำพระพุทธศาสนาออกจากประเทศอินเดีย เพื่อเผยแพร่ในต่างประเทศแล้วพระพุทธศาสนาก็คงสูญไปจากโลกนานแล้ว เพราะแม้แต่ประเทศอินเดียก็เคยสูญสิ้นพระพุทธศาสนาไปแล้วหลายร้อยปี เนื่องจากถูกภัยต่างๆ เข้ามาเบียดเบียนทำลาย แต่ที่พระพุทธศาสนาไม่สูญสิ้นไปจากโลกนี้ก็เพราะผลงานของพระธรรมทูต และพุทธบริษัทช่วยกันทำหน้าที่เผยแพร่โดยตรงและโดยอ้อม มีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้นเพื่อเข้าถึงความสุขที่แท้จริง ทำความโลภโกรธ หลง ให้เบาบางลง ยิ่งพระภิกษุสงฆ์ด้วยแล้ว งานเผยแพร่พระพุทธ ศาสนานับว่าเป็นหน้าที่โดยตรงที่จำต้องทำ (พระธรรมวิสุทธิกวี, 2546: 11)

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในอดีต ความซับซ้อนทางสังคมมีไม่มากนัก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ยุ่งยากและซับซ้อนเหมือนในปัจจุบัน จึงทำให้การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการได้ผลค่อนข้างดี แต่ในปัจจุบัน ปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมา ในด้านการเผยแพร่มีความซับซ้อนมากขึ้น คนรู้จักพระพุทธศาสนาในแง่มุมที่ผิดก็มีมากขึ้น จึงเกิดเป็นปัญหาทางความเชื่อที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น ทั้งในคณะสงฆ์และสังคม เกิดช่องว่างระหว่างเยาวชน ผู้ปกครอง ประชาชนทั่วไป และพระสงฆ์ ขาดหลักประสานความเข้าใจระหว่างกัน จนกลายเป็นสาเหตุให้คนหันไปพึ่งพายาเสพติด, อบายมุข, เกมคอมพิวเตอร์และก่ออาชญากรรมในรูปแบบต่างๆ

ปัญหาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการในปัจจุบัน พบว่ามีปัญหาหลายด้าน ดังนี้ 1) พระสังฆาธิการยังขาดเทคนิควิธีการเผยแพร่ 2) ทรัพยากรบุคคล ขาดแคลนผู้มีความรู้ความสามารถหรือผู้มีคุณสมบัติเพียงพอในการเผยแพร่ในโรงเรียนทุกระดับ ไม่ต้องกล่าวถึงในระดับมหาวิทยาลัย เราจึงได้เห็นได้ยินได้ฟังชื่อเสียงของพระสังฆาธิการอยู่เพียงไม่กี่รูปในระดับสูงๆ ของสังคมไทย(วศิน อินทสระ, 2536: 9) พระสังฆาธิการเองส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ขยับเขยื้อนยาก ทำงานไม่คล่องตัว แม้แต่มีการประชุมผู้นำทางศาสนา หน่วยงานราชการก็ไม่นิมนต์พระสังฆาธิการเข้าร่วมประชุมผู้นำทางศาสนา อย่างน้อยต้องนิมนต์พระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะอำเภอมาด้วย (พระเทพดิลก, 2550: 37) 3) พระสงฆ์หรือพระสังฆาธิการยังขาดอุดมการณ์ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา คือพระสงฆ์มักอยู่ที่ในเมืองใหญ่ๆ ส่วนมากไม่ยอมออกไปในเมืองเล็กๆ ทางคณะสงฆ์ก็ไม่มีอำนาจอะไรจะไปบังคับ 4) พระสังฆาธิการยังขาดอุปกรณ์ในการเผยแพร่ และ 5) งบประมาณมีไม่เพียงพอในการ

ดำเนินงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปัญหาต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วเป็นสัญลักษณ์แห่งความเสื่อมในวงการพระพุทธศาสนา ถ้ามีมากขึ้นก็อาจจะทำให้พระพุทธศาสนาสูญไปจากเมืองไทย (พระเทพดิลก, 2550: 69-70)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ได้เปิดหลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นการผลิตและพัฒนาศักยภาพพระสังฆาธิการ และบุคลากรทางพระพุทธศาสนาด้วยระบบการศึกษา ที่เอื้ออำนวยให้ผู้เรียนสามารถใช้เวลาว่างศึกษาด้วยตนเอง ส่งเสริมให้มีการศึกษาตามอัธยาศัยและการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต เปิดโอกาสให้ผู้เรียนในท้องถิ่นต่างๆ ได้เรียนรู้ได้ด้วยตนเองตามความพร้อมความสะดวกและความสนใจของตนเอง เพื่อพัฒนาความสามารถทั้งในด้านภูมิความรู้และภูมิธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญาบนพื้นฐานหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เน้นบูรณาการความรู้ทางพระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่เพื่อให้ก้าวไปสู่การบริหารกิจการพระพุทธศาสนาการที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมประเทศชาติ และสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนาและสร้างสันติสุขแก่มวลมนุษย์ต่อไป

ปัจจุบัน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ประสบปัญหาการเผยแผ่ต่างๆ ตามที่กล่าวมานี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพระสังฆาธิการขาดความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็ขาดความชัดเจน ไม่ทันความเปลี่ยนแปลงของปัญหาสังคมที่สลับซับซ้อนมากขึ้นทุกวัน เพราะฉะนั้น พระสังฆาธิการจึงควรพัฒนาตัวเองในด้านต่างๆ ตลอดเวลา เพื่อแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม ควรจะเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ มีจิตสำนึกอันแน่วแน่ในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในด้านทางพระพุทธศาสนาให้แก่สังคมไทย จึงจำเป็นที่จะต้องพัฒนาเทคนิควิธีการเผยแผ่ของพระสังฆาธิการ สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน รุ่นที่ 1-4 เนื่องจากของพระสังฆาธิการดังกล่าวเป็นศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ที่สถานบันแห่งนี้

ดังนั้น ผู้วิจัยซึ่งเป็นบุคลากรส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ได้เล็งเห็นความสำคัญของปัญหา ความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ความมั่นคงและแนวทางการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับภาวะทางสังคมในปัจจุบัน จึงต้องการศึกษา ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ หลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา รุ่นที่ 1-4 เพื่อนำผลวิจัยที่ได้มาปรับปรุงและแก้ไขวิธีการเผยแผ่ที่สอดคล้องกับสังคมปัจจุบันและเพื่อให้มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย นำผลการวิจัยที่ได้ไปเผยแผ่แก่พระสังฆาธิการ คณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์ สถาบันการศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อไป

ว อ ส ส อ ส อ ส อ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ
2. เพื่อศึกษาวิธีการแก้ปัญหาในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
2. ขอบเขตด้านประชากรที่ศึกษา ได้แก่ นักศึกษาบรรพชิตที่เป็นพระสังฆาธิการหลัก สูตรศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน รุ่นที่ 1-4 จำนวน 61 รูป
3. ขอบเขตด้านเนื้อหาที่ศึกษา ได้แก่ ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ในด้านทรัพยากรบุคคล อดุมการณ์ อุปกรณ์ในการเผยแผ่งบประมาณ และเทคนิควิธีการเผยแผ่
4. ขอบเขตด้านระยะเวลาที่ศึกษา ได้แก่ เดือน กรกฎาคม ถึง เดือน พฤศจิกายน 2551
5. ขอบเขตด้านตัวแปร 2 ตัว คือ
 - (1) ตัวแปรต้นมี 2 ด้าน คือ
 - (1.1) ด้านบุคคล ประกอบด้วย อายุ พรรษา ตำแหน่ง และวิทยฐานะ
 - (1.2) ด้านปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการประกอบด้วยเทคนิควิธีการเผยแผ่ ทรัพยากรบุคคล อดุมการณ์ อุปกรณ์ในการเผยแผ่ และงบประมาณ
 - (2) ตัวแปรตามมี 1 ด้านคือปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่ของพระนักศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา และสามารถนำผลการวิจัยไปใช้แก้ปัญหาได้
2. มหาวิทยาลัยสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการอบรมจัดหลักสูตรสัมมนาวิชาการแก่พระสังฆาธิการและบุคคลผู้สนใจทั่วไปได้
3. ทำให้ทราบแนวทาง เทคนิคและวิธีการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพที่สอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน และนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในคณะสงฆ์ สถาบันการศึกษา และผู้สนใจทั่วไปได้

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ: ศึกษาเฉพาะกรณีพระนักศึกษาลักสูตรศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน รุ่นที่ 1-4 เป็นการศึกษาเชิงสถาบัน มีขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

กลุ่มประชากรที่ศึกษา

กลุ่มประชากรที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ คือ พระสังฆาธิการซึ่งเป็นพระนักศึกษาลักสูตร ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ชั้นปีที่ 1-4 ปีการศึกษา 2548-2550 (เฉพาะนักศึกษามีตำแหน่งพระสังฆาธิการตามนิยามศัพท์) มีทั้งหมด 61 รูป

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

1. ข้อมูลปฐมภูมิ (primary data)

ผู้วิจัยได้ใช้แบบสอบถามปลายปิด เพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ซึ่งเป็นนักศึกษาลักสูตรทางไกลของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

2. ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data)

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น พจนานุกรมบาลี-ไทยสำหรับนักศึกษา, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, พระสูตรต้นตอปฏิภม มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก, กลุ่มวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยศึกษา กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวง ศึกษาธิการ, หนังสือบันทึกกรรม, คู่มือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, คู่มือพระสังฆาธิการ ว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา, หนังสือธรรมชุตานุสรณ์, พุทธวิธีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ความรู้พื้นฐานทางศาสนาและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ เป็นแบบสอบถามปลายปิดและปลายเปิดที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามลักษณะและเนื้อหาของแบบสอบถาม เป็นแบบผสมผสานระหว่างแบบตรวจสอบรายการ (check list) กับแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า (rating scale) ซึ่งสร้างขึ้นตามหลักการและวิธีการของ (Likert) โดยกำหนดมาตราวัดคำตอบเป็น 3 ระดับ คือ

ไม่ใช่	ให้น้ำหนักคะแนน	1
ไม่แน่ใจ	ให้น้ำหนักคะแนน	2
ใช่	ให้น้ำหนักคะแนน	3

วารสารแสงอีสาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

ในการแปลผลแบ่งคะแนนเฉลี่ยเป็น 3 ระดับ ซึ่งได้จากการแบ่งช่วงคะแนนเฉลี่ยจากสูตร ดังนี้ (สำเร็จ จันทรสวรรณและสุวรรณ บัวทวน, 2547: 245)

$$\text{ขนาดชั้น} = \frac{\text{คะแนนสูงสุด}-\text{คะแนนต่ำสุด}}{\text{จำนวนชั้น}}$$

$$\text{ขนาดชั้น} = \frac{3-1}{3} = 0.67$$

ช่วงคะแนนเฉลี่ย **แปลผล**

1.00-1.66 ไม่ใช่

1.67-2.33 ไม่แน่ใจ

2.34-3.00 ใช่

แบบสอบถามประกอบการวิจัยในครั้งนี้ เป็นแบบสอบถามแบบปลายปิด แบ่งออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

1.1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ประกอบด้วย อายุ พรรษา ตำแหน่ง วิทยฐานะทางธรรม วิทยฐานะทางโลก

ตอนที่ 2 ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา วัดระดับการปฏิบัติ โดยพระสังฆาธิการซึ่งเป็นพระนักศึกษาลัทธิสุตตศาสนา ศาสนศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารกิจการพระพุทธศาสนา ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ชั้นศาสนศาสตร์ปีที่ 1-4 ปีการศึกษา 2548-2550

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะ และวิธีการแก้ไข

3.1 การสร้างแบบสอบถาม มีขั้นตอนในการสร้างแบบสอบถามดังนี้

3.1.1 ศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่รวมทั้งเทคนิคหรือวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย

3.1.2 กำหนดกรอบเนื้อหาของแบบสอบถาม ให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดและกรอบกลุ่มวัตถุประสงค์ในการวิจัย

3.1.3 ศึกษาวิธีสร้างเครื่องมือแบบมาตราส่วนประมาณค่า (rating scale) ซึ่งสร้างขึ้นตามหลักการและวิธีการของ (Likert)

3.1.4 การตรวจสอบคุณภาพของผู้เชี่ยวชาญด้านแบบสอบถามโดยวิธีการหาความตรงของเนื้อหา (Content Validity) โดยมีผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ จำนวน 3 คน คือ 1) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พุทธรักษ์ ปรานนอก 2) อาจารย์เอกชาติ สุขเสน และ 3) อาจารย์วรเทพ เวียงแก ได้ค่า IOC เท่ากับ 0.66 และโดยวิธีการ หาค่าความเที่ยง (Reliability) โดยนำไปทดลองใช้กับกลุ่มพระนักศึกษาวินยาเขตศรีล้านช้าง จังหวัดเลย ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน 30 รูป ได้ค่า .85

3.1.5 จัดพิมพ์เครื่องมือ คือ แบบสอบถามแบบปลายปิดและปลายเปิด เป็นฉบับจริงและนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล ดำเนินตามขั้นตอนดังนี้

1. ทำหนังสือขออนุญาต รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยตรวจสอบรายการจาก Running Number ของแบบสอบถามและนำมาตรวจสอบความครบถ้วนของจำนวนแบบสอบถาม

2. ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลจากพระสังฆาธิการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เดือน กรกฎาคม 2551- พฤศจิกายน 2551

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้สถิติประกอบการวิจัย ได้แก่ ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation)

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอในรูปแบบตารางและบรรยายประกอบตาราง

สรุปผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

1.1 ผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน 53 รูป พบว่า พระสังฆาธิการอายุระหว่าง 40-53 มากที่สุด ร้อยละ 37.70 พระสังฆาธิการมีพรรษา น้อยกว่า/เท่ากับ 18 ปี มากที่สุดร้อยละ 52.80 พระสังฆาธิการตำแหน่งเจ้าคณะตำบล/รองเจ้าอาวาส/เจ้าอาวาสมากที่สุด ร้อยละ 62.20 พระสังฆาธิการเรียนจบนักธรรมชั้นเอก มากที่สุด ร้อยละ 88.70 พระสังฆาธิการไม่เป็นเปรียญธรรม มากที่สุด ร้อยละ 79.20 พระสังฆาธิการจบมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 6 มากที่สุด ร้อยละ 45.0

ตอนที่ 2 ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2.1 ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ อยู่ในระดับมาก (\bar{x} = 2.40) แสดงให้เห็นว่า ปัจจัยทั้ง 5 ด้านนั้นมีผลต่อการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ดังนี้

2.1.1 ด้านอุดมการณ์ ค่าเฉลี่ยสูงสุด อยู่ในระดับมาก (\bar{x} = 2.77)

2.1.2 ด้านเทคนิควิธีการเผยแผ่ อยู่ในระดับมาก (\bar{x} = 2.73)

2.1.3 ด้านทรัพยากรบุคคล อยู่ในระดับมาก (\bar{x} = 2.44)

2.1.4 ด้านอุปกรณ์ในการเผยแผ่ อยู่ในระดับปานกลาง (\bar{x} = 2.22)

2.1.5 ด้านงบประมาณ อยู่ในระดับปานกลาง (\bar{x} = 2.09)

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะและวิธีแก้ไขปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3.1 ด้านอุดมการณ์

3.1.1 พบว่า พระสังฆาธิการมีความเชื่อว่า มีแรงบันดาลใจที่ดีในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชื่อมั่นต่อหลักธรรมในการพัฒนาตนเองให้ถึงจุดหมายได้ ถึงแม้บางครั้งจะมีอุปสรรคมากมายในการเผยแผ่ แต่ท่านก็มีความเสียสละและอดทน เพื่อให้พระพุทธศาสนาเจริญ รุ่งเรือง

3.1.2 แนวทางการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวต้องสร้างจิตสำนึกและความต้องการให้พระสังฆาธิการเกิดการตระหนักรู้ และมีความมุ่งมั่นในการเผยแผ่ โดยสร้างแรงจูงใจภายใน

3.2 ด้านเทคนิควิธีการเผยแผ่

3.2.1 พบว่า การกระทำตนเป็นตัวอย่างในด้านความมีคุณธรรมเป็นปัญหาในสังคมเมือง

3.2.2 วิธีการแก้ไขด้านเทคนิควิธีการเผยแผ่ พระสังฆาธิการต้องทำตนเป็นตัวอย่างในด้านความมีคุณธรรมให้มากขึ้น

3.3 ด้านทรัพยากรบุคคล

3.3.1 พบว่า คือพระสังฆาธิการมีวุฒิทางธรรมต่ำคือ ไม่มีวุฒิทางเปรียญธรรมมากที่สุด ประมาณร้อยละ 80 จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พระสังฆาธิการ และทีมงานออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่อื่นๆ ได้ลำบาก

3.3.2 วิธีการแก้ไขด้านทรัพยากรบุคคล คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง 2 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยควรเปิดหลักสูตรสอนทางเปรียญธรรม หรือจะเปิดการอบรมระยะสั้นและระยะยาว เพื่อให้พระภิกษุได้พัฒนาตนเองให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป และเอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3.4 ด้านอุปกรณ์ในการเผยแผ่

3.4.1 พบว่า ปัญหาด้านอุปกรณ์ในการเผยแผ่ประเภทสิ่งพิมพ์ เช่น แผ่นปลิว หนังสือบทความจากวารสารต่างๆและหนังสือพิมพ์ ยังขาดผู้ทรงความรู้จำนวนมากในการเขียน แต่งหนังสือ หรือบทความต่างๆ เพื่อประกอบการเผยแผ่

3.4.2 การแก้ไขด้านอุปกรณ์ในการเผยแผ่ ควรให้ทุนเพื่อซื้ออุปกรณ์ในการเผยแผ่จะเป็นเงินจากผู้มีจิตศรัทธาหรือให้ทุนสำหรับแต่งหนังสือหรือการเขียนบทความต่างๆเพื่อเป็นแรงจูงใจในการผลิตอุปกรณ์ในการเผยแผ่

3.5 ด้านงบประมาณ

3.5.1 พบว่า ทรัพย์สินอื่นๆ ได้มาจากเอกชนหรือประชาชน เช่น ที่ดิน สิ่งปลูกสร้างและยานพาหนะ

3.5.2 แนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ควรทำโครงการเพื่อเสนอต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบและสร้างเครือข่ายในการจัดหาทุนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือจากการนำเสนอข้อมูลที่มีผลต่อเอกชนหรือประชาชน เพื่อจะได้รับการสนับสนุนทรัพย์สินอื่นๆ ให้มากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

1. ปัจจัยด้านอุดมการณ์ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านแม่ผลวิบากของกรรมเก่าตามมาบีบคั้นอย่างหนักก็ต้องอดทน ต้องเสียสละเพื่อพุทธศาสนาทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนามีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก และด้านเป็นทายรัยดีอย่างไร ต้องอยู่ในเพศบรรพชิตเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ วรเทพ เวียงแก (วรเทพ เวียงแก, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของนักศึกษาบรรพชิตมหาวิทยาลัยมหา มกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. 2549: ศึกษาเฉพาะกรณี วิทยาเขตอีสาน จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแต่ละด้านของปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ ด้านความรับผิดชอบและการเอาใจใส่ และด้านเจตคติ อยู่ในระดับมาก และด้านขวัญและกำลังใจ อยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับการ ศึกษาของพระธวัช ธนิสสร (พระธวัช ธนิสสร, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาชีวิตและงานการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุท้าวสุทธาจารย์ (ทองใบ ปภสสร) พบว่า พระภิกษุท้าวสุทธาจารย์ (ทองใบ ปภสสร) ท่านมีอุดมการณ์เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ เพื่อตอบสนองผลงานของพระพุทธเจ้า เพื่อสืบต่อกิจการของการเผยแผ่ธรรมวินัยหรือศีลธรรมเพื่อยึดถืออริยธรรมให้ตั้งมั่นอยู่ชั่ววันรันดร เพื่อเดินตามรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า เพื่อทำตามหน้าที่ของพระสงฆ์ผู้สืบเชื้อสายสันตติวงศ์ เพื่อฟื้นฟูธรรมวินัยหรือศีลธรรมให้รุ่งเรืองถาวรต่อไป เพื่อปลูกฝังจิตใจให้มีธรรมวินัย นิสสัยดี รักสงบ และเคารพกฎหมาย เพื่อให้รู้แจ้งทุกขันธ์เกิดจากกาม โทษของกาม และหาทางออกจากกาม ผลสำเร็จจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระภิกษุท้าวสุทธาจารย์นี้เกิดจากปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ 1) บุคลิกภาพ 2) ปฏิปทา 3) มีอุดมการณ์เพื่อพระพุทธศาสนา 4) มีเทคนิคและวิธีการเผยแผ่ธรรม และสอดคล้องกับการศึกษาของ พระวุฒิกมล วุฑฒิกมล (พระวุฒิกมล วุฑฒิกมล, 2543: 25) ท่านได้ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาธรรม (ประยูร ธรรมจิตโต) จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาพุทธธรรมของพระราชาธรรมมีจุดเด่นคือ มีเนื้อเรื่องบรรยายธรรมเป็นลำดับขั้น เป็นขั้นตอน แต่ละประเด็นจะมีความรู้ใหม่ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ โดยใช้ภาษารวมสมัย ฟังเข้าใจง่าย อธิบายพุทธธรรมได้ลุ่มลึกชัดเจน โดยสรุปประเภทเนื้อหาของพุทธธรรมได้ 4 ประเภท คือ 1) เนื้อหาประเภทพัฒนาจิตใจเพื่อชีวิตที่ดีงาม 2) เนื้อหาประเภทบูรณาการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 3) เนื้อหาประเภทพระธรรมเทศนา 4) เนื้อหาประเภทวิชาการ จากการศึกษาวิจัยหนังสือและผลงานของพระราชาธรรมจำนวน 42 เรื่อง พบว่า พระราชาธรรม ท่านมีเทคนิคและวิธีการนำเสนอพุทธธรรมที่เด่นชัด 6 วิธีคือ 1) นำเสนอโดยการยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ 2) นำเสนอโดยวิธีการอุปมาเปรียบเทียบกับ 3) นำเสนอโดยวิธีการยกพุทธศาสนสุภาษิต สุภาษิต ปรัชญา คำคม โคลง บทประพันธ์และกลอน เป็นต้น

4) นำเสนอโดยวิธีการพูดเชื่อมโยงเรื่องราวหรือเหตุการณ์สถานการณ์ต่างๆ 5) นำเสนอโดยวิธีการยกบุคคลตัวอย่างประกอบการบรรยาย และ 6) นำเสนอโดยวิธีการแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน ผลการสำรวจทัศนคติของพระภิกษุสามเณรทั้งสองกลุ่ม ที่มีต่อการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวรมุณี ปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มใหญ่เห็นด้วยยิ่งและเห็นด้วยต่อบุคลิกลักษณะ เนื้อหาพุทธธรรม และเทคนิควิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวรมุณีที่นำเสนอ และมีความพอใจอยู่ในระดับดีมากต่อการเผยแผ่พุทธธรรมของท่านในปัจจุบัน หนังสือสองเรื่องที่พระภิกษุสามเณรทั้งสองกลุ่มอ่านมากกว่าครึ่ง คือ เรื่องปลุกปลอบใจยามวิฤตและพระพุทธานุภาพ ในยุคโลกาภิวัตน์ และซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ธาณี กลิ่นเกสร (ธาณี กลิ่นเกสร, 2536: 36) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการฝึกอบรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาหิริโอตตัปปะและทัศนคติต่อพระพุทธศาสนาของนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มที่เข้ารับการฝึกอบรมทางพระพุทธ ศาสนามีการเปลี่ยนแปลง หิริโอตตัปปะ และทัศนคติต่อพระพุทธศาสนาสูงขึ้น

2. ปัจจัยด้านเทคนิควิธีการเผยแผ่ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมากซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.73 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านทำตนเป็นตัวอย่างในด้านความมีคุณธรรม อยู่ในระดับมากซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.96 และด้านยกตัวอย่างนิทานมุขตลกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีค่าเฉลี่ยต่ำสุด อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.42 ซึ่งสอดคล้องกับ พระวุฒิกรณ์ วุฑฒิกโรดม (พระวุฒิกรณ์ วุฑฒิกโรดม, 2543: 25) ได้ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมพระราชาวรมุณี (ประยูร ธมมจิตโต) จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาพุทธธรรมของพระราชาวรมุณีมีจุดเด่น คือ มีเนื้อเรื่องบรรยายธรรมเป็นลำดับขั้น เป็นขั้นตอน แต่ละประเด็นจะมีความรู้ใหม่ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ โดยใช้ภาษาร่วมสมัย ฟังเข้าใจง่าย อธิบายพุทธธรรมได้ลุ่มลึกชัดเจน โดยสรุปประเภทเนื้อหาของพุทธธรรมได้ 4 ประเภท คือ 1) เนื้อหาประเภทพัฒนาจิตใจเพื่อชีวิตที่ดีงาม 2) เนื้อหาประเภทบูรณาการและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 3) เนื้อหาประเภทพระธรรมเทศนา และ 4) เนื้อหาประเภทวิชาการ จากการศึกษาวิจัยหนังสือและผลงานของพระราชาวรมุณี จำนวน 42 เรื่อง พบว่า พระราชาวรมุณี ท่านมีเทคนิคและวิธีการนำเสนอพุทธธรรมที่เด่นชัด 6 วิธี คือ 1) นำเสนอโดยการยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ 2) นำเสนอโดยวิธีการยกอุปมาเปรียบเทียบ 3) นำเสนอโดยวิธีการยกพุทธศาสนสุภาษิต สุภาษิต ปรัชญา คำคม โคลง บทประพันธ์ และบทกลอน เป็นต้น 4) นำเสนอโดยวิธีการพูดเชื่อมโยงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในสถานการณ์ต่างๆ 5) นำเสนอโดยวิธีการยกบุคคลตัวอย่างประกอบการบรรยาย และ 6) นำเสนอโดยวิธีการแทรกด้วยเรื่องที่ทำให้เกิดอารมณ์ขัน ผลการสำรวจทัศนคติของพระภิกษุสามเณรทั้งสองกลุ่ม ที่มีต่อการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวรมุณี ปรากฏว่ากลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มใหญ่เห็นด้วยอย่างยิ่งและเห็นด้วยต่อบุคลิกลักษณะ เนื้อหาพุทธธรรม และเทคนิควิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระราชาวรมุณีในปัจจุบัน หนังสือสองเรื่องที่พระภิกษุสามเณรทั้งสองกลุ่มอ่านมากกว่าครึ่ง คือเรื่องปลุกปลอบใจยามวิฤตและพระพุทธานุภาพในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่ง

สอดคล้องกับ พระธวัช ธนิสฺสโร (พระธวัช ธนิสฺสโร, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาชีวิตและงานการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุทศพรธรรม (ทองใบ ปกสฺสโร) พบว่า พระภิกษุทศพรธรรม (ทองใบ ปกสฺสโร) ด้านเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น ท่านดำเนินตามอย่างของพระพุทธเจ้า คือ เริ่มการสอนจากเรื่องง่ายๆ เรื่องใกล้ตัวไปสู่เรื่องยากและกล่าวลุ่มลึกไปตามลำดับ แต่เทคนิคที่เป็นจุดเด่นของท่านคือการประยุกต์หลักธรรมคำสอนให้เข้าใจง่าย สอนตามอัธยาศัย เพื่อให้เหมาะกับจริตนิสัยของผู้ฟัง และได้นำคำสอนของท่านไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาตนเองได้ อยู่ร่วมกับธรรมชาติและรู้จักการอนุรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างมีความสุข และสอดคล้องกับ จารัญญ กาอินทร์ (จารัญญ กาอินทร์, 2539: บทคัดย่อ) ได้กล่าวในวิทยานิพนธ์เรื่อง “ปัญหาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา” ว่าการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ควรมุ่งเน้นให้นักเรียนสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ซึ่งมีหลักการที่ควรยึดถือเป็นแนวทางการสอน ดังนี้ 1) การสอนควรคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ได้แก่ วัยของนักเรียน ความสนใจของผู้เรียน พื้นฐานทางครอบครัว สภาพแวดล้อม สถิติปัญญาเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการเรียนพระพุทธศาสนา 2) การสอนพระพุทธศาสนา ต้องใช้วิธีสอนหลายๆ วิธี และเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองให้มากที่สุด 3) การสอนพระพุทธศาสนาต้องให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ ควบคู่กับการปฏิบัติ และต้องให้นักเรียนอภิปรายหาแนวทางที่ดีที่สุดในการนำหลักธรรมไปสู่การปฏิบัติ 4) การสอนพระพุทธศาสนา ต้องให้ผู้เรียนมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมด้วยตนเองอย่างสม่ำเสมอ

3. ด้านทรัพยากรบุคคล ผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.44 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ด้านพระสังฆาธิการและทีมงานออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่อื่นๆ อยู่ในระดับมาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.53 และด้านพระสังฆาธิการและทีมงานออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่ราชการต่างอำเภอ ครอบคลุมจำนวนรูปที่ได้รับภิกษุณินันต์ ค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับมาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.40 สอดคล้องกับ ศิริพร แยมณี และคณะ (ศิริพร แยมณี และคณะ, 2548: 88-92) ได้ศึกษาวิจัยรูปแบบการจัดการศึกษาและการเผยแผ่ศาสนาธรรมศึกษาเฉพาะกรณี วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี สรุปได้ว่า ได้สร้างตามเจตนารมณ์ของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) คือ สร้างพระ สร้างคน สร้างเยาวชนของชาติ สร้างศาสนทายาทให้มีชีวิตอยู่ในโลกอย่างถูกต้อง ให้มีชีวิตเรียบร้อยตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อไม่ให้ตกไปในอำนาจวัตถุนิยมมากเกินไป ซึ่งสอดคล้องกับ พระธวัช ธนิสฺสโร (พระธวัช ธนิสฺสโร, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาชีวิตและงานการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระภิกษุทศพรธรรม (ทองใบ ปกสฺสโร) พบว่า พระภิกษุทศพรธรรม (ทองใบ ปกสฺสโร) ท่านเป็นลูกชาวนา อนาคตก็คือกรรมกร เป็นชาวไร่ชาวนาต่อไป แต่ด้วยแรงผลักดันโดยอุปนิสัยเป็นคนเรียบร้อย ใฝ่ธรรม จึงได้เข้ามาศึกษาบวชเรียนในพระพุทธศาสนา และได้แรงดลบันดาลใจจากพระอาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบหลายท่าน คือ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระ

พรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) วัดชลประทานรังสฤษฎ์, พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) วัดสวนโมกขพลาราม เป็นต้น และสอดคล้องกับ กำพล สิงห์รัตน์ (กำพล สิงห์รัตน์, 2545) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ผลการศึกษาพบว่า บุคลากรซึ่งมีอัตรากำลังไม่เพียงพอ การแบ่งแยกบทบาทภารกิจหน้าที่ความรับผิดชอบไม่ชัดเจนซ้ำซ้อนกัน

4. ด้านอุปสรรคในการเผยแผ่ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.22 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านประเภทสิ่งพิมพ์พบว่า ค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับมาก ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.40 และด้านอุปสรรคในการเผยแผ่อื่นๆ ส่วนค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.10 สอดคล้องกับ ญัฐนันท์ ประกายสันติสุข (ญัฐนันท์ ประกายสันติสุข, 2541: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรม หลักการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญา และสันติสุขพบว่า จากความคิดเห็นของวิทยากรจำนวน 20 คน (ร้อยละ 62.5) และผู้เข้าอบรมจำนวน 226 คน (ร้อยละ 69.8) ภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎีการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจและประสิทธิผลของสื่อการเผยแผ่ธรรมะในพระพุทธศาสนาพบว่าเกิดประสิทธิผลของสื่อการเผยแผ่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข เนื่องจากผู้ส่งสารอันได้แก่ คุณแม่ ดร.สิริ กิรินชัย และวิทยากรสามารถโน้มน้าวใจผู้รับสาร/ผู้เข้าอบรมให้คล้อยตามเนื้อหารสธรรมะโดยการใช้สื่อต่างๆอย่างมีประสิทธิภาพจนทำให้ผู้รับสารเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการรู้และสำนึก อารมณ์ ความรู้สึก และพฤติกรรมของตนเป็นไปในทางที่ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยรวมของระดับเจตนาในการรักษาศีล 5 และงดเว้นอบายมุขหรือสิ่งเสพติด เช่น สุรา บุหรี่ ยาบ้า กัญชา โคเคน เล่นการพนัน เทียวกลางคืน พบว่า ก่อนเข้าอบรมค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับงตวันได้มากซึ่งเท่ากับ 4.66 หลังเข้าอบรมค่าเฉลี่ยรวมอยู่ในระดับเดิมแต่มีค่าเฉลี่ยสูงเพิ่มขึ้นเท่ากับ 4.18 ซึ่งสอดคล้องกับพระมหาสนั่น อุตตมเสฏฐโฐ (พระมหาสนั่น อุตตมเสฏฐโฐ, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษากระบวนการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมทูต ผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทเจ้าที่มีความเจริญแพร่หลายได้นั้น เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติในฐานะผู้เผยแผ่ทั้งในด้านพระจริยาวัตรและเทคนิควิธีการเผยแผ่ สื่อการสอนของพระองค์เป็นสื่อธรรมชาติที่หาได้ง่ายและถึงความรู้สึกของผู้ฟังได้ดี

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาก็คือการสื่อสารธรรมะ ให้คนได้เข้าถึงธรรมะ ความจริงแล้วพระพุทธศาสนาก็มีหลักการและรูปแบบการเผยแผ่ที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง แต่ก็ควรจะได้อ้างถึงหลักการสื่อสารแบบปัจจุบันที่มีแนวความคิดแบบตะวันตกด้วย เพราะโลกได้เปลี่ยนไปมา กระแสวัฒนธรรมของตะวันตกมีอิทธิพลต่อชาวโลกมาก ควรได้มีการประยุกต์ให้เหมาะสมกับปัจจุบัน เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสนใจ อันเป็นเหตุให้เขาได้ประพฤติปฏิบัติตาม ไม่สอดคล้องกับ วรเทพ เวียงแก (วรเทพ เวียงแก, 2549: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของนักศึกษาบรรพชิตมหาวิทยาลัทยมหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. 2549: ศึกษาเฉพาะกรณี วิทยาเขต

อีสาน จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาแต่ละด้านของปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้แก่ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของนักศึกษา ได้แก่ ด้านการบรรยายธรรมและด้านการจัดทำเอกสาร และใช้สื่อต่างๆ อยู่ในระดับน้อย

5. ด้านงบประมาณ ผลการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.09 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านทรัพย์สินอื่นๆ ที่ได้จากเอกชนหรือประชาชน ค่าเฉลี่ยสูงสุดอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.25 และด้านทรัพย์สินอื่นๆ ที่ได้จากรัฐบาล ค่าเฉลี่ยต่ำสุดอยู่ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 1.75 สอดคล้องกับกำพล สิงห์รัตน์ (กำพล สิงห์รัตน์, 2545: 99) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง ผลการศึกษาพบว่า การบริหารงบประมาณ ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง มีสาเหตุและปัจจัยมาจากกระบวนการจัดสรรงบประมาณ ไม่น่าหลักเกณฑ์ในการเฉลี่ยจัดสรรให้ทุกอำเภอได้รับอย่างเป็นธรรม

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

ปัจจัยที่เป็นปัญหาในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ คือ

1) ด้านอุดมการณ์

1.1) ต้องสร้างจิตสำนึกและความต้องการให้แก่พระสังฆาธิการเพื่อให้เกิดการตระหนัก และมีความมุ่งมั่นในการเผยแผ่ โดยสร้างแรงจูงใจภายใน

1.2) ควรมีการพบปะและเยี่ยมเยียน เพื่อให้กำลังใจในการแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงแนวทาง และสถานการณ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2) ด้านเทคนิควิธีการเผยแผ่

2.1) พระสังฆาธิการต้องทำตนเป็นตัวอย่างในด้านความมีคุณธรรมให้มากขึ้น

2.2) ควรมีการอบรมเทคนิควิธีการในการใช้นิทาน อุปมาเปรียบเทียบ ถ้อยคำ การปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างในด้านการเผยแผ่แก่พระสังฆาธิการ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจให้มากขึ้น

3) ด้านทรัพยากรบุคคล

3.1) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ควรเปิดหลักสูตรสอนทางเปรียญธรรม โดยจะเปิดการอบรมระยะสั้นและระยะยาวก็ได้ เพื่อให้พระภิกษุได้พัฒนาตนให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป และเอื้อต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3.2) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย ควรมีการติดตามประเมินผลเกี่ยวกับ การเผยแผ่ให้กับพระสังฆาธิการ ทั้งนี้เพื่อให้ทราบปัญหาและแนวทางการแก้ไข เพื่อการวางแผนการเผยแผ่ให้ดียิ่งขึ้น

วาระสารแสดงอีสาน

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

4) ด้านอุปกรณในการเผยแผ่

4.1) ควรให้ทุนเพื่อซื้ออุปกรณในการเผยแผ่ จะเป็นเงินจากคนผู้มีจิตศรัทธา หรือให้ทุนสำหรับการเขียนบทความต่างๆ เพื่อเป็นแรงจูงใจในการผลิตอุปกรณในการเผยแผ่

4.2) ควรมีการจัดหาวัสดุอุปกรณในการเผยแผ่ ทั้งภาครัฐ/เอกชน และ ชุมชน และเน้นการเข้ามีส่วนร่วมของชุมชนในการเผยแผ่ให้มากขึ้น

5) ด้านงบประมาณ

5.1) ควรทำโครงการเพื่อเสนอต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบ และสร้างเครือข่ายในการจัดหาทุนเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา หรือจากการนำเสนอข้อมูลที่มีผลต่อเอกชนหรือประชาชน เพื่อจะได้รับการสนับสนุนทรัพย์สินอื่นๆ ให้มากขึ้น

5.2) ควรมีการจัดกิจกรรมเพื่อรวบรวมหรือสมทบทุนตามโครงการเผยแผ่โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดกิจกรรมที่แน่ชัด เพื่อให้มีงบประมาณเพียงพอในการดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรวิจัยเรื่อง อุดมการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา
2. ควรวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาเทคนิควิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
3. ควรวิจัยเรื่องแรงจูงใจในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

ภาษาบาลี

ช.ธ.อ. (บาลี) 2/149-151.

ที.ม. (ไทย) 4/32/40.

ที.ม. (บาลี) 4/32/38.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ข้อ 247.

ม.ม. (ไทย) 13/387/481.

อง.จตุกก.21/111/237.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2550). **แผนพัฒนาส่งเสริมคุณธรรมเสริมสร้างความ**

สามานฉันท์ตาม ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุข พุทธศักราช 2551. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กำพล สิงห์รัตน์. (2545). **การบริหารงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัดระยอง.** การศึกษา

ค้นคว้าอิสระรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. 2545.

- จารย์ กาอินทร์. (2539). **ปัญหาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น: กรณีศึกษาโรงเรียนในอำเภอเมืองปาน จังหวัดเชียงใหม่.** วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาญชัย อาจิสมาจาร. (2547). **หลักการสอนทั่วไป.** กรุงเทพฯ: บริษัทรวมสาส์น (1977) จำกัด.
- ณัฐนันท์ ประกายสันติสุข. (2541). **ศึกษาประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแพร่ธรรมะ หลักสูตร การพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข.** วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทรงศักดิ์ พลดาหาญ (2543). **การพัฒนาระบบการเงินของสถาบันราชภัฏเลย.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธานี กลิ่นเกสร. (2536). **ผลการฝึกอบรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาhiriโอตตปปะและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของนักศึกษาวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง.** วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต (การมัธยมศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2549). **ในการเผยแพร่พุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: บริษัท แปดสิบเจ็ด (2545) จำกัด.
- พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ). (2546). **คนไทยกับงานเผยแพร่พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- พระธวัช ธนีสโร (อินทะไชย). (2549). **การศึกษาชีวิตและงานการเผยแพร่พุทธศาสนาของ พระภาวนาวิสุทธิอาจารย์ (ทองใบ ปกสโร).** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดสามารท ธมธโร (ชีวะพุกฤษ). (2549). **บทบาทการเผยแพร่พุทธศาสนาของพระอุบาลี ญูปมาจารย์ (ปัญญา อินทปณโณ).** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาทองเลื่อน ทฤษไชโย. (2548). **วารสารบัณฑิตศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.**
- พระมหาสนั่น อุดตมเสฏฐโฐ (ประเสริฐ). (2549). **กระบวนเผยแพร่พุทธธรรมของพระธรรมทูต: ศึกษา เฉพาะกรณี พระธรรมทูตอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ.** วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมนู (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2527). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิ ไกมลคิมทอง.

วารสารแสงอีสาน

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

- พระวุฒิกโรจน์ วุฒิกโรโณ (พรมพิมพ์). (2543). ศึกษาเทคนิคและวิธีการเผยแพร่พุทธธรรม ของพระราชวรมนูนี้ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรเทพ เวียงแก. (2549). ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการเผยแพร่พระพุทธรูปของนักศึกษาบรรพชิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. 2549: ศึกษาเฉพาะกรณีวิทยาเขตอีสาน จังหวัดขอนแก่น. สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ. (2536). การเผยแพร่ศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 1. โรงพิมพ์กิตติวรรณ, กรุงเทพฯ.
- ศิริพร แยมณีล ดร. และคณะ. (2548). ศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนธรรมศึกษาเฉพาะกรณี วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี. รายงานการวิจัยโครงการนำร่องการจัดการศึกษาและเผยแพร่ศาสนธรรมในพระพุทธรูป สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา สกศ.อันดับที่ 74/2548. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.